

ਹਉਮੈ

ਭਾਗ-1

ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸਰੇਸ਼ਟ ਧਰਮ, ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ 'ਇਕੋ' ਹਸਤੀ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਆਰੰਭ ਵਿਚ ਹੀ 'ੴ' ਅੱਖਰ ਆਇਆ ਹੈ, ਜੋ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ 'ਏਕਤਾ' ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੈ। ਇਸ 'ੴ' ਦੇ ਨਾਲ 'ਓ' (ਓਅੰਕਾਰ) ਅੱਖਰ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਅਤੇ ਵਿਸਥਾਰ ਦੇ ਪ੍ਰਗਟਾਵੇ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੈ। ਇਸ ਇਲਾਹੀ 'ਵਿਸਥਾਰ' ਨੂੰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਇਉਂ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ—

ਸੋਧਤ ਸੋਧਤ ਸੋਧਤ ਸੀਝਿਆ ॥

ਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ਤਤੁ ਸਭੁ ਬੁਝਿਆ ॥

ਜਬ ਦੇਖਉ ਤਬ ਸਭੁ ਕਿਛੁ ਮੂਲੁ ॥॥

ਨਾਨਕ ਸੋ ਸੂਖਮੁ ਸੋਈ ਅਸਬੂਲੁ ॥

(ਪੰਨਾ-281)

ਜਲਿ ਥਲਿ ਮਹੀਅਲਿ ਪੂਰਿਆ ਸੁਆਮੀ ਸਿਰਜਨਹਾਰੁ ॥

ਅਨਿਕ ਭਾਂਤਿ ਹੋਇ ਪਸਰਿਆ ਨਾਨਕ ਏਕੰਕਾਰੁ ॥

(ਪੰਨਾ-296)

ਈਤਹਿ ਉਤਹਿ ਘਟਿ ਘਟਿ ਘਟਿ ਘਟਿ ਤੂੰਹੀ ਤੂੰਹੀ ਮੋਹਿਨਾ ॥

ਕਾਰਨ ਕਰਨਾ ਧਾਰਨ ਧਰਨਾ ਏਕੈ ਏਕੈ ਸੋਹਿਨਾ ॥

(ਪੰਨਾ-407)

ਘਟ ਘਟ ਮੈ ਹਰਿ ਜੂ ਬਸੈ ਸੰਤਨ ਕਹਿਓ ਪੁਕਾਰਿ ॥

(ਪੰਨਾ-1426)

ਓਅੰਕਾਰਿ ਅਕਾਰੁ ਕਰਿ ਪਉਣੁ ਪਾਣੀ ਬੈਸੰਤਰੁ ਧਾਰੇ।

ਧਰਤਿ ਅਕਾਸ ਵਿਛੋੜਿਅਨੁ ਚੰਦੁ ਸੂਰੁ ਦੁਇ ਜੋਤਿ ਸਵਾਰੇ।

ਖਾਣੀ ਚਾਰਿ ਬੰਧਾਨ ਕਰਿ ਲਖ ਚਉਰਾਸੀਹ ਜੂਨਿ ਦੁਆਰੇ।

ਇਕਸ ਇਕਸ ਜੂਨਿ ਵਿਚਿ ਜੀਅ ਜੰਤੁ ਅਣਗਣਤ ਅਪਾਰੇ। (ਵਾ. ਭਾ. ਗੁ.)

4/1)

ਜਦ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਸਾਰੀਆਂ ਘਟਾਂ ਵਿਚ ਆਪਣੇ 'ਹੁਕਮ' ਦੁਆਰਾ ਆਪੇ ਆਪ ਵਰਤ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ ਸਾਡੀ 'ਹਉਮੈ' —

1. ਕੀ ਹੈ ?
2. ਕਿਥੋਂ ਉਪਜੀ ਹੈ ?
3. ਇਸ ਦਾ 'ਬੋਲਬਾਲਾ' ਕਿਵੇਂ ਚਲ ਰਿਹਾ ਹੈ ?
4. ਇਸ ਨੇ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਕਿਵੇਂ 'ਭੜਬੂ' ਮਚਾ ਰਖਿਆ ਹੈ ?
5. ਇਸ ਨੇ ਦੁਨੀਆਂ ਨੂੰ 'ਅਗਨ ਸੋਕ ਸਾਗਰ ਦਾ ਭਾਂਬੜ' ਕਿਵੇਂ ਬਣਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ?

6. ਇਸ ਨੇ ਦੁਨੀਆਂ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਆਪਣੇ ਬੰਧਨ ਵਿਚ ਰਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ?

7. ਇਹ ਕਿਵੇਂ ਸਾਨੂੰ 'ਜਮਾਂ' ਦੇ ਵਸ ਪਾਉਂਦੀ ਹੈ ?

8. ਇਸ ਤੋਂ ਕਿਵੇਂ 'ਛੁਟਕਾਰਾ' ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ?

9. ਇਹ 'ਹਉਮੈ' ਕਿਵੇਂ 'ਮਾਰੀ' ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ?

10. ਇਸ ਦੇ ਭਰਮ-ਭੁਲਾਵੇ ਦਾ ਹਨੇਰ ਕਿਵੇਂ ਦੂਰ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ?

ਇਨ੍ਹਾਂ ਗਲਾਂ ਦੀ ਡੂੰਘੀ ਅਤੇ ਦੀਰਘ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੁੱਝੇ ਭੇਦਾਂ ਅਤੇ ਘੁੰਡੀਆਂ ਨੂੰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਵਿਚ ਖੋਲ੍ਹਣ ਦਾ ਉਦਮ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਆਪਣੀ ਅੱਡਰੀ ਹਸਤੀ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ, ਮੈਂ-ਮੇਰੀ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਤੇ ਦਿਖਾਵੇ ਵਾਲੀ ਬਿਰਤੀ ਯਾ ਚੇਤਨਤਾ (egoistic consciousness) ਨੂੰ ਹੀ 'ਹਉਮੈ' ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਸ਼ਿਸ਼ਟੀ ਦੇ ਆਦਿ ਤੋਂ ਹੀ ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਇਹ ਵਿਕਸਿਤ 'ਹਉਮੈ' ਇਨਸਾਨ ਦੇ ਅੰਦਰ ਪਾਈ ਹੈ। ਇਸ ਹਉਮੈ ਦੇ ਕਾਰਣ ਹੀ ਜੀਵ ਮੈਂ-ਮੇਰੀ ਦੀ ਅਪਣਤ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਜਿਨਿ ਰਚਿ ਰਚਿਆ ਪੁਰਖਿ ਬਿਧਾਤੈ ਨਾਲੇ ਹਉਮੈ ਪਾਈ ॥

ਜਨਮ ਮਰਣੁ ਉਸ ਹੀ ਕਉ ਹੈ ਰੇ ਓਹਾ ਆਵੈ ਜਾਈ ॥ (ਪੰਨਾ-999)

ਹਉਮੈ ਏਹੋ ਹੁਕਮੁ ਹੈ ਪਇਐ ਕਿਰਤਿ ਫਿਰਾਹਿ ॥ (ਪੰਨਾ-466)

ਹਉਮੈ ਵਿਚਿ ਜਗੁ ਉਪਜੈ ਪੁਰਖਾ ਨਾਮਿ ਵਿਸਰਿਐ ਦੁਖੁ ਪਾਈ ॥ (ਪੰਨਾ-946)

ਹਉਮੈ ਬਿਖੁ ਪਾਇ ਜਗਤੁ ਉਪਾਇਆ ਸਬਦੁ ਵਸੈ ਬਿਖੁ ਜਾਇ ॥ (ਪੰਨਾ-1009)

ਹਉਮੈ ਮੋਹੁ ਉਪਜੈ ਸੰਸਾਰਾ ॥ (ਪੰਨਾ-1057)

ਜੇ ਅਸੀਂ ਦਿਆਨਤਦਾਰੀ ਨਾਲ ਅੰਤਰਮੁਖੀ ਹੋ ਕੇ ਮਨ ਦੀ ਖੋਜ-ਪੜਤਾਲ ਕਰੀਏ, ਤਾਂ ਪਰਤੀਤ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਸਾਡੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਹਰ ਪੱਖ ਵਿਚ ਹਉਮੈ ਦਾ ਹੀ ਵਰਤ-ਵਰਤਾਰਾ ਅਤੇ ਬੋਲ-ਬਾਲਾ ਹੈ।

ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨੇ ਆਪਣੀ 'ਮੌਜ' ਵਿਚ, ਅਪਣੇ 'ਕਵਾਉ' ਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਸਾਜੀ ਅਤੇ ਹਰ ਕਿਣਕੇ ਵਿਚ ਆਪਣੀ 'ਜੋਤ' ਰਖ ਕੇ ਇਹ 'ਖੇਲ-ਅਖਾੜਾ' (Divine Drama) ਰਚਿਆ। ਇਸ 'ਵਡ ਖੇਲ-ਤਮਾਸ਼ੇ' ਨੂੰ ਅਭੁੱਲ ਅਤੇ ਸਦੀਵੀ 'ਨਿਯਮਾਂ' ਵਿਚ ਚਲਾਉਣ ਲਈ 'ਹੁਕਮ' ਜਾਰੀ ਕਰ ਦਿਤਾ।

ਹੁਕਮੀ ਹੋਵਨਿ ਆਕਾਰ ਹੁਕਮੁ ਨ ਕਹਿਆ ਜਾਈ ॥

ਹੁਕਮੀ ਹੋਵਨਿ ਜੀਅ ਹੁਕਮਿ ਮਿਲੈ ਵਡਿਆਈ ॥

ਹੁਕਮੀ ਉਤਮੁ ਨੀਚੁ ਹੁਕਮਿ ਲਿਖਿ ਦੁਖ ਸੁਖ ਪਾਈਅਹਿ ॥

ਇਕਨਾ ਹੁਕਮੀ ਬਖਸੀਸ ਇਕਿ ਹੁਕਮੀ ਸਦਾ ਭਵਾਈਅਹਿ ॥

ਹੁਕਮੈ ਅੰਦਰਿ ਸਭੁ ਕੋ ਬਾਹਰਿ ਹੁਕਮੁ ਨ ਕੋਇ ॥

ਨਾਨਕ ਹੁਕਮੈ ਜੇ ਬੁਝੈ ਤ ਹਉਮੈ ਕਹੈ ਨ ਕੋਇ ॥ (ਪੰਨਾ-1)

ਡਰਾਮੇ (drama) ਵਿਚ ਭਿੰਨ-ਭਿੰਨ ਕਲਾਕਾਰ ਭਿੰਨ-ਭਿੰਨ ਕਿਸਮ ਦੇ 'ਪਾਰਟ' (part) ਅਦਾ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ 'ਰੰਗਮੰਚ' (stage) ਉਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹਰ ਇਕ ਹਰਕਤ, ਅਦਾ, ਬੋਲਚਾਲ ਮਾਲਕ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵਿਉਂਤ ਜਾਂ ਯੋਜਨਾ (scheme) ਅਨੁਸਾਰ ਨਿਯਮ-ਬੱਧ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਰੰਗਮੰਚ ਉਤੇ ਕੋਈ ਰਾਜਾ, ਕੋਈ ਰਾਣੀ, ਕੋਈ ਨੌਕਰ, ਕੋਈ ਦਾਤਾ, ਕੋਈ ਭਿਖਾਰੀ ਆਦਿ ਅਨੇਕ ਭੇਖ ਧਾਰ ਕੇ, ਆਪੋ-ਆਪਣੇ 'ਪਾਰਟ' ਖੇਲਦੇ ਹਨ। ਹਰ ਇਕ ਨੂੰ ਨਿਸਚਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸੱਚੀ-ਮੁੱਚੀ ਦੇ 'ਰਾਜਾ', 'ਰਾਣੀ', 'ਨੌਕਰ' ਆਦਿ ਨਹੀਂ ਹਨ ਬਲਕਿ ਖਿਨ-ਭੰਗਰ 'ਸਟੇਜ' ਤੇ ਆਪਣਾ ਨੀਅਤ 'ਪਾਰਟ' ਅਦਾ ਕਰਨ ਆਏ ਹਨ ਅਤੇ ਅਸਲ ਵਿਚ ਉਹ ਆਪਣੇ ਮਾਲਕ ਦੇ 'ਨੌਕਰ' ਹੀ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਅਹਿਸਾਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਜ਼ਾਦ ਨਹੀਂ ਹਨ ਅਤੇ ਅਪਣੀ ਮਨ-ਮਰਜ਼ੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ। ਪਰ ਜੇ ਕੋਈ ਪਾਤਰ ਅਪਣੇ ਮਾਲਕ ਨੂੰ 'ਭੁਲ' ਕੇ ਜਾਂ ਬਾਗੀ ਹੋ ਕੇ ਸਟੇਜ ਉਤੇ ਅਪਣੀ ਮਨ-ਮਾਨੀ ਕਰਦਾ ਹੈ

ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਖੇਲ ਵਿਚ ਵਿਘਨ ਪੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੀ ਉਸ ਨੂੰ 'ਸਜਾ' ਮਿਲਦੀ ਹੈ।

ਐਨ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਸ ਕਾਇਨਾਤ ਦੇ ਮਾਲਕ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨੇ ਅਪਾਰ 'ਹੁਕਮ' ਦੁਆਰਾ ਇਹ ਦੁਨਿਆਵੀ 'ਵਡ ਖੇਲ-ਤਮਾਸ਼ਾ' (Cosmic drama) ਰਚਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਜੀਵ, ਆਪੋ-ਆਪਣਾ ਪਾਰਟ (part) ਅਦਾ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਜਦ ਤਾਈਂ ਅਸੀਂ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਇਲਾਹੀ ਵਿਉਂਤ ਅਥਵਾ 'ਹੁਕਮ' ਦੇ ਭਾਣੇ ਵਿਚ ਆਪੋ-ਆਪਣਾ ਪਾਰਟ ਅਦਾ ਕਰ ਰਹੇ ਹੁੰਦੇ ਹਾਂ—ਉਦੋਂ ਤਾਈਂ ਇਲਾਹੀ ਖੇਲ ਅਖਾੜਾ ਨਿਰਵਿਘਨ ਚਲਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ 'ਅਦਾਕਾਰਾਂ' ਅਥਵਾ ਜੀਵਾਂ ਨੂੰ ਵਡਿਆਈ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਜਦ 'ਜੀਵ' ਅਪਣੇ ਮਾਲਕ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨੂੰ ਭੁਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਉਹ ਮੋਹ-ਮਾਇਆ ਦੀ ਅਗਿਆਨਤਾ ਵਿਚ 'ਹਉਮੈ' ਕਾਰਣ ਆਪ ਹੀ 'ਮਾਲਕ' ਅਤੇ ਕਰਤਾ-ਧਰਤਾ ਬਣ ਬੈਠਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਮਨ-ਮਰਜ਼ੀ ਕਰਨ ਲਗ ਪੈਂਦੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਇਹ ਬੇਮੁਖ ਜੀਵ ਇਲਾਹੀ ਬਰਕਤਾਂ ਤੋਂ ਵਾਂਝੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ 'ਕਰਮ-ਬੱਧ' ਹੋ ਕੇ, ਮਾਇਕੀ ਅਸੂਲ 'ਜੋ ਮੈ ਕੀਆ ਸੋ ਮੈ ਪਾਇਆ' ਅਨੁਸਾਰ ਦੁਖ-ਸੁਖ ਭੋਗਦੇ ਹਨ।

ਮਨ ਮੇਰੇ ਸਤਿਗੁਰ ਕੈ ਭਾਣੈ ਚਲੁ ॥

ਨਿਜ ਘਰਿ ਵਸਹਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਪੀਵਹਿ ਤਾ ਸੁਖ ਲਹਹਿ ਮਹਲੁ ॥ (ਪੰਨਾ-37)

ਆਪਣੈ ਭਾਣੈ ਜੋ ਚਲੈ ਭਾਈ ਵਿਛੁੜਿ ਚੋਟਾ ਖਾਵੈ ॥ (ਪੰਨਾ-601)

ਬਿਜਲੀ ਦਾ ਕਰੰਟ (electric current) ਪਾਵਰ ਹਾਊਸ (power house) ਤੋਂ ਉਪਜਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਬਿਜਲੀ ਹਰ ਇਕ ਬਲਬ (bulb) ਵਿਚ ਰੋਸ਼ਨੀ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਬਲਬ ਦੇ ਅੰਦਰ ਸੂਖਮ ਤਾਰ (filament) ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਬਿਜਲੀ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਦੁਆਲੇ ਅਨੇਕਾਂ ਰੰਗਾਂ ਅਤੇ ਸ਼ਕਲਾਂ ਵਾਲੇ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਦਾ ਗਿਲਾਫ ਚੜ੍ਹਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਦ ਇਸ ਵਿਚ ਕਰੰਟ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ ਜਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਜਾਂ 'ਜੀਉਂਦਾ' ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਇਹ 'ਬੁਝ' ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਥਵਾ 'ਮੁਰਦਾ' ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਬਲਬ ਨੂੰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਜਾਂ ਜੀਵਨ 'ਕਰੰਟ' ਤੋਂ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਅਤੇ 'ਕਰੰਟ' ਪਾਵਰ ਹਾਊਸ ਤੋਂ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। 'ਬਲਬ' ਦੀ ਅਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਕੋਈ ਹਸਤੀ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਇਸ ਦੀ 'ਹਸਤੀ' ਕਰੰਟ ਤੋਂ ਬਣਦੀ ਹੈ।

ਜੇਕਰ ਬਲਬ ਆਪਣੇ 'ਜੀਵਨ-ਪ੍ਰਕਾਸ਼' ਦੇ ਸੋਮੇ ਨੂੰ ਭੁਲ ਜਾਏ, ਜਾਂ ਮੁਨਕਿਰ ਹੋ ਕੇ ਆਪਣੀ ਹੀ ਅੱਡਰੀ 'ਹਸਤੀ' ਜਤਾਉਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ 'ਝੂਠਾ' ਹੈ, 'ਪਾਖੰਡੀ' ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਅੱਡਰੀ ਹਉਮੈ ਦੀ ਹੋਂਦ 'ਕੂੜੀ' ਹੈ। ਅਸਲੀ ਹਸਤੀ ਜਾਂ ਮੂਲ (power house)

ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਅਤੇ ਉਸ ਵਿਚੋਂ ਉਪਜਿਆ ਹੋਇਆ 'ਕਰੰਟ' ਅਥਵਾ 'ਨਾਮ' ਹੀ 'ਜੀਵ' ਰੂਪੀ ਬਲਬ ਦਾ ਜੀਵਨ ਦਾਤਾ ਹੈ।

ਐਨ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਹੀ ਅਸਲੀ ਇਕੋ ਹਸਤੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚੋਂ ਜੀਵਨ-ਰੂਪ 'ਜੋਤਿ' ਹਰ ਇਕ ਜੀਵ ਦੇ ਅੰਦਰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੈ। ਪਰ, ਮਾਇਆ ਰੂਪੀ ਭਰਮ-ਭੁਲਾਵੇ ਦੀ ਅਗਿਆਨਤਾ ਵਿਚ ਜੀਵ ਨੂੰ ਇਹ 'ਭੁਲੇਖਾ' ਪਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਅਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਕੋਈ ਅੱਡਰੀ ਹਸਤੀ ਹੈ, ਤੇ ਆਪ ਹੀ ਸੰਪੂਰਨ ਅਤੇ ਕਰਤਾ-ਧਰਤਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਕਾਰਣ ਉਸ ਦੇ ਹਰ ਪੱਖ ਵਿਚ, 'ਮੈਂ-ਮੇਰੀ' ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਹੁੰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ 'ਜੀਵ' ਮਾਇਆ ਦੇ ਭਰਮ-ਭੁਲਾਵੇ ਕਾਰਣ, ਆਪਣੀ ਹਉਮੈ ਵਿਚ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦਾ ਸਾਨੀ (rival) ਬਣ ਬਹਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਪਾਖੰਡ (impersonification) ਦਾ ਦੋਸ਼ੀ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਹਉਮੈ ਵਿਚ ਜੋ ਕੁਝ ਭੀ ਜੀਵ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਸਭ ਕੂੜ ਹੀ ਕੂੜ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਜੀਵ ਦੀ ਹਉਮੈ ਵਾਲੀ ਅਵਸਥਾ ਨੂੰ ਇਉਂ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ —

ਹਉ ਵਿਚਿ ਆਇਆ ਹਉ ਵਿਚਿ ਗਇਆ ॥

ਹਉ ਵਿਚਿ ਜੰਮਿਆ ਹਉ ਵਿਚਿ ਮੁਆ ॥

ਹਉ ਵਿਚਿ ਦਿਤਾ ਹਉ ਵਿਚਿ ਲਇਆ ॥

ਹਉ ਵਿਚਿ ਖਟਿਆ ਹਉ ਵਿਚਿ ਗਇਆ ॥

ਹਉ ਵਿਚਿ ਸਚਿਆਰੁ ਕੂੜਿਆਰੁ ॥

ਹਉ ਵਿਚਿ ਪਾਪ ਪੁੰਨ ਵੀਚਾਰੁ ॥

ਹਉ ਵਿਚਿ ਨਰਕਿ ਸੁਰਗਿ ਅਵਤਾਰੁ ॥

ਹਉ ਵਿਚਿ ਹਸੈ ਹਉ ਵਿਚਿ ਰੋਵੈ ॥

ਹਉ ਵਿਚਿ ਭਰੀਐ ਹਉ ਵਿਚਿ ਧੋਵੈ ॥

ਹਉ ਵਿਚਿ ਜਾਤੀ ਜਿਨਸੀ ਖੋਵੈ ॥

ਹਉ ਵਿਚਿ ਮੂਰਖੁ ਹਉ ਵਿਚਿ ਸਿਆਣਾ ॥

ਮੋਖ ਮੁਕਤਿ ਕੀ ਸਾਰ ਨ ਜਾਣਾ ॥

ਹਉ ਵਿਚਿ ਮਾਇਆ ਹਉ ਵਿਚਿ ਛਾਇਆ ॥

ਹਉਮੈ ਕਰਿ ਕਰਿ ਜੰਤ ਉਪਾਇਆ ॥

ਹਉਮੈ ਬੁਝੈ ਤਾ ਦਰੁ ਸੂਝੈ ॥

ਗਿਆਨ ਵਿਹੁਣਾ ਕਥਿ ਕਥਿ ਲੂਝੈ ॥

ਨਾਨਕ ਹੁਕਮੀ ਲਿਖੀਐ ਲੇਖੁ ॥

ਜੇਹਾ ਵੇਖਹਿ ਤੇਹਾ ਵੇਖੁ ॥

(ਪੰਨਾ-466)

ਇਲਾਹੀ 'ਜੋਤਿ' ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਤੋਂ ਬਗੈਰ, ਮਾਇਆ ਦੀ ਅਗਿਆਨਤਾ ਤੇ ਭਰਮ-ਭੁਲਾਵੇ ਅਥਵਾ 'ਹਉਮੈ' ਨੂੰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਇਉਂ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ —

ਮਨ ਕਹ ਅਹੰਕਾਰਿ ਅਫਾਰਾ ॥

ਦੁਰਗੰਧ ਅਪਵਿਤ੍ਰੁ ਅਪਾਵਨ ਭੀਤਰਿ ਜੋ ਦੀਸੈ ਸੋ ਛਾਰਾ ॥

ਜਿਨਿ ਕੀਆ ਤਿਸੁ ਸਿਮਰਿ ਪਰਾਨੀ ਜੀਉ ਪ੍ਰਾਨ ਜਿਨਿ ਧਾਰਾ ॥

ਤਿਸਹਿ ਤਿਆਗਿ ਅਵਰ ਲਪਟਾਵਹਿ ਮਰਿ ਜਨਮਹਿ ਮੁਰਧ ਗਵਾਰਾ ॥

ਅੰਧ ਗੁੰਗ ਪਿੰਗੁਲ ਮਤਿ ਹੀਨਾ ਪ੍ਰਭ ਰਾਖਹੁ ਰਾਖਨਹਾਰਾ ॥

ਕਰਨ ਕਰਾਵਨਹਾਰ ਸਮਰਥਾ ਕਿਆ ਨਾਨਕ ਜੰਤ ਬਿਚਾਰਾ ॥ (ਪੰਨਾ-530)

ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ 'ਹਨੇਰ' ਦੀ ਆਪਣੀ ਕੋਈ ਹਸਤੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਹ ਸਿਰਫ ਚਾਨਣ ਦੀ 'ਅਣਹੋਂਦ' ਜਾਂ ਗੈਰਹਾਜ਼ਰੀ ਦਾ ਹੀ ਨਾਉਂ ਹੈ।

ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ 'ਮਾਇਆ' ਦੀ ਭੀ ਕੋਈ ਹਸਤੀ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਸਿਰਫ ਇਲਾਹੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਜਾਂ ਗੈਰ ਹਾਜ਼ਰੀ ਵਿਚ 'ਭਰਮ-ਭੁਲਾਵਾ' ਹੀ ਹੈ।

ਸਾਡੀ 'ਆਤਮ-ਜੋਤ' ਦੇ ਉਦਾਲੇ ਜਦ ਮਾਇਕੀ ਭਰਮ-ਭੁਲਾਵੇ ਦਾ ਪਰਛਾਵਾਂ ਪੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਮਨ ਨੂੰ ਅਹਿਸਾਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ 'ਮੈਂ' ਕੋਈ ਅੱਡਰੀ ਹਸਤੀ ਹਾਂ, ਅਤੇ ਇਸ ਅੱਡਰੀ ਹਸਤੀ ਅਥਵਾ ਮੈਂ-ਮੇਰੀ ਦੇ 'ਦੂਜੇ ਭਾਉ' ਨੂੰ ਹੀ 'ਹਉਮੈ' ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ 'ਮੈਂ-ਮੇਰੀ' ਦੇ ਜ਼ਰੀਏ ਹੁੰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।

ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਹਨੇਰ ਅਤੇ ਚਾਨਣ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਬਿਲਕੁਲ ਉਲਟ ਹਨ ਅਤੇ ਇਕੱਠੇ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦੇ। ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਲਾਹੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਅਤੇ ਮਾਇਆ ਦਾ ਹਨੇਰ ਜਾਂ ਭਰਮ ਬਿਲਕੁਲ ਉਲਟ ਹਨ ਅਤੇ ਇਕੋ ਵਕਤ ਦੋਨੋਂ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੇ।

ਦੂਜੇ ਲਫਜ਼ਾਂ ਵਿਚ ਜਦ ਸਾਡੇ ਅੰਤਰ-ਆਤਮੇ ਅਨੁਭਵ ਵਿਚ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਹੋਂਦ ਬਾਬਤ ਸ਼ਰਧਾ-ਭਾਵਨੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਮਾਇਆ ਦੇ ਭਰਮ-ਭੁਲੇਖੇ ਅਥਵਾ ਹਉਮੈ ਦਾ ਅਭਾਵ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਦੇ ਐਨ ਉਲਟ, ਜਦ ਸਾਡੇ ਮਨ ਉਤੇ ਮਾਇਆ ਦੇ ਭਰਮ-ਭੁਲਾਵੇ ਦਾ ਪਰਛਾਵਾਂ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਸਾਡਾ ਮਨ ਮੈਲਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਇਲਾਹੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਤੋਂ

ਵਾਂਝੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ।

ਹਉਮੈ ਨਾਵੈ ਨਾਲਿ ਵਿਰੋਧੁ ਹੈ ਦੁਇ ਨ ਵਸਹਿ ਇਕ ਠਾਇ ॥ (ਪੰਨਾ-560)

ਹਉ ਹਉ ਭੀਤਿ ਭਇਓ ਹੈ ਬੀਚੋ ਸੁਨਤ ਦੇਸਿ ਨਿਕਟਾਇਓ ॥

ਭਾਂਭੀਰੀ ਕੇ ਪਾਤ ਪਰਦੋ ਬਿਨੁ ਪੇਖੇ ਦੂਰਾਇਓ ॥ (ਪੰਨਾ-624)

ਜਬ ਹਮ ਹੋਤੇ ਤਬ ਤੂ ਨਾਹੀ ਅਬ ਤੂਹੀ ਮੈ ਨਾਹੀ ॥ (ਪੰਨਾ-657)

ਮਾਇਆ ਦੇ ਭਰਮ-ਭੁਲਾਵੇ ਦਾ ਛੌੜ

ਮਾਇਕੀ ਅਗਿਆਨਤਾ ਦਾ ਹਨੇਰ

ਮੈਂ-ਮੇਰੀ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ

ਅੱਡਰੀ ਹਸਤੀ ਦਾ ਭਰਮ

ਦੂਜੇ ਭਾਉ ਦੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ

ਨੂੰ ਹੀ 'ਹਉਮੈ' ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਬੇਅੰਤ ਜੂਨਾਂ ਵਿਚ ਦੀ ਗੁਜ਼ਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ, ਸਾਡੇ ਅੰਤਿਸ਼ਕਰਨ ਵਿਚ 'ਹਉਮੈ' ਅਤੇ 'ਮੈਂ-ਮੇਰੀ' ਦਾ ਅਭਿਆਸ ਅਤਿਅੰਤ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਹੋ ਚੁਕਿਆ ਹੈ। ਚਉਰਾਸੀ ਲੱਖ ਜੂਨਾਂ ਵਿਚ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਹਉਮੈ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਤੋਂ ਅਣਜਾਣ ਹੁੰਦੇ ਸਾਂ। ਪਰ ਮਨੁੱਖਾ ਜੂਨ ਵਿਚ ਸਾਨੂੰ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨੇ ਬੁੱਧੀ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ ਸਿਰ ਸੰਤਾਂ, ਭਗਤਾਂ, ਅਵਤਾਰਾਂ, ਗੁਰੂਆਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਬਾਣੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਸਾਨੂੰ ਆਤਮਿਕ ਉਪਦੇਸ਼ ਮਿਲਦੇ ਰਹੇ ਹਨ, ਕਿ 'ਹੇ-ਜੀਵ' ਤੂੰ 'ਜੋਤ ਸਰੂਪ' ਹੈਂ, ਆਪਣੇ ਆਤਮਿਕ ਵਿਰਸੇ ਨੂੰ ਜਾਨਣ ਪਹਿਚਾਨਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ।

ਮਨ ਤੂੰ ਜੋਤਿ ਸਰੂਪੁ ਹੈ ਆਪਣਾ ਮੂਲੁ ਪਛਾਣੁ ॥

ਮਨਿ ਹਰਿ ਜੀ ਤੇਰੈ ਨਾਲਿ ਹੈ ਗੁਰਮਤੀ ਰੰਗੁ ਮਾਣੁ ॥ (ਪੰਨਾ-441)

ਜਨਮਾਂ-ਜਨਮਾਂ ਤੋਂ ਅਸੀਂ ਕੂੜੀ 'ਹਉਮੈ' ਦਾ ਇਤਨਾ ਅਭਿਆਸ ਕਰਦੇ ਆਏ ਹਾਂ ਕਿ ਇਹ 'ਹਉਮੈ' ਹੁਣ ਸਾਡੇ ਤਨ, ਮਨ ਅਤੇ ਅੰਤਿਸ਼ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਡੂੰਘਿਆਈਆਂ ਵਿਚ ਧੱਸ-ਵੱਸ-ਰਸ ਚੁਕੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸਹਿਜ-ਸੁਭਾਇ ਹੀ ਸਾਡੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਹਰ

ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਅਣਜਾਣੇ ਅਤੇ ਆਪ-ਮੁਹਾਰੇ ਹੀ 'ਮੈਂ-ਮੇਰੀ' ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਸੀਂ 'ਹਉਮੈ' ਦੀ ਨਿੱਕੀ ਜਿਹੀ ਕਾਲ-ਕੋਠੜੀ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਬੇਅੰਤ ਜਨਮਾਂ ਤੋਂ ਕੈਦ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਮੋਹ-ਮਾਇਆ ਦੀ ਦਲਦਲ ਵਿਚ 'ਪਲਚ-ਪਲਚ' ਕੇ 'ਝੂਠੇ ਧੰਧੇ ਮੋਹ' ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਅਮੋਲਕ ਜੀਵਨ ਅਜਾਂਈਂ ਗਵਾ ਰਹੇ ਹਾਂ।

ਹਉਮੈ ਦੀ 'ਕਾਲ ਕੋਠੜੀ' ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਹੀ ਸਹੇੜੀ ਹੋਈ ਹੈ ਅਤੇ ਜਨਮਾਂ-ਜਨਮਾਂ ਤੋਂ ਇਸ 'ਕਾਲ ਕੋਠੜੀ' ਦੀ ਕੈਦ ਵਿਚ ਦੁਖਦਾਈ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰ ਰਹੇ ਹਾਂ।

ਜਗਿ ਹਉਮੈ ਮੈਲੁ ਦੁਖੁ ਪਾਇਆ ਮਲੁ ਲਾਗੀ ਦੂਜੇ ਭਾਇ ॥ (ਪੰਨਾ-39)

ਜਬ ਇਹੁ ਮਨ ਮਹਿ ਕਰਤਾ ਗੁਮਾਨਾ ॥

ਤਬ ਇਹੁ ਬਾਵਰੁ ਫਿਰਤ ਬਿਗਾਨਾ ॥.....

ਜਬ ਇਨਿ ਅਪੁਨੀ ਅਪਨੀ ਧਾਰੀ ॥

ਤਬ ਇਸ ਕਉ ਹੈ ਮੁਸਕਲੁ ਭਾਰੀ ॥ (ਪੰਨਾ-235)

ਹਉਮੈ ਵਿਚਿ ਜੀਉ ਬੰਧੁ ਹੈ ਨਾਮੁ ਨ ਵਸੈ ਮਨਿ ਆਇ ॥ (ਪੰਨਾ-560)

ਭਾਵੇਂ ਗੁਰੂਆਂ-ਅਵਤਾਰਾਂ-ਮਹਾਂਪੁਰਖਾਂ ਨੇ ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ ਸਿਰ ਆਪਣੀਆਂ ਜੀਵਨੀਆਂ ਤੇ ਬਾਣੀਆਂ ਰਾਹੀਂ, ਸਾਨੂੰ 'ਹਉਮੈ' ਦੀ ਬਾਬਤ ਗਿਆਨ ਬਖਸ਼ਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦੀ 'ਕੈਦ' ਵਿਚੋਂ ਸੁਰਖਰੂ ਹੋਣ ਦੀ ਸੁਚੱਜੀ ਤੇ ਸੌਖੀ ਜਾਚ ਦੱਸੀ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਉੱਤਮ ਅਤੇ ਅਮੋਲਕ ਉਪਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਲਈ ਬੇਅੰਤ ਧਰਮ ਅਸਥਾਨ ਬਣੇ ਹੋਏ ਹਨ ਅਤੇ ਅਨੇਕਾਂ ਢੰਗਾਂ ਨਾਲ ਇਹਨਾਂ ਬਾਣੀਆਂ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਪਰ ਫੇਰ ਭੀ ਇਸ ਆਪੂੰ ਸਹੇੜੀ ਹੋਈ ਹਉਮੈ ਦੀ ਦੁਖਦਾਈ 'ਕੈਦ' ਅਥਵਾ ਕੂੜੀ ਮਾਇਆ ਦੇ ਭਰਮ-ਭੁਲਾਵੇ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲਣ ਜਾਂ ਸੁਰਖਰੂ ਹੋਣ ਦਾ ਸਾਨੂੰ—

ਖਿਆਲ ਹੀ ਨਹੀਂ

ਲਾਲਸਾ ਹੀ ਨਹੀਂ
 ਲੋੜ ਹੀ ਨਹੀਂ
 ਫੁਰਸਤ ਹੀ ਨਹੀਂ
 ਚਾਉ ਹੀ ਨਹੀਂ
 ਉੱਦਮ ਹੀ ਨਹੀਂ
 ਨਿਸਚਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ।

ਹਉਮੈ ਦਾ ਭਰਮ-ਭੁਲਾਵਾ ਸਾਡੇ ਮਨ-ਚਿਤ-ਅੰਤਿਸ਼ਕਰਨ ਵਿਚ ਰਚ-ਮਿਚ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਸਾਡੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਓਤ-ਪੋਤ, ਤਾਣੇ-ਪੋਟੇ ਵਿਚ 'ਰਵਿ ਰਹਿਆ-ਭਰਪੂਰ' ਹੋ ਚੁਕਿਆ ਹੈ, ਕਿ ਅਸੀਂ ਆਪ 'ਹਉਮੈ' ਦਾ ਹੀ ਸਰੂਪ ਬਣ ਗਏ ਹਾਂ।

ਹਉਮੈ ਦੇ 'ਅੰਧ ਗੁਬਾਰ' ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਨਿੱਕੀ ਜਿਹੀ ਮਾਇਕੀ 'ਕਾਲ-ਕੋਠੜੀ' ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਸਾਨੂੰ ਹੋਰ ਕੁਝ ਦਿਸਦਾ, ਸੁੱਝਦਾ, ਬੁੱਝਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਅਸੀਂ ਹਉਮੈ ਦੇ ਮੁਫਤ 'ਬੈ-ਖਰੀਦ ਗੋਲੇ' (bonded slaves) ਅਤੇ 'ਕਠ-ਪੁਤਲੀਆਂ' ਬਣੇ ਹੋਏ ਹਾਂ ਅਤੇ ਮਾਇਆ ਦੇ ਪੰਜ ਤੱਤਾਂ-ਕਾਮ, ਕ੍ਰੋਧ, ਲੋਭ, ਮੋਹ ਅਤੇ ਹੰਕਾਰ ਦੇ ਇਸ਼ਾਰੇ ਜਾਂ 'ਤਾਲ' ਵਿਚ ਦਿਨ-ਰਾਤ ਨੱਚਦੇ ਹੋਏ ਆਪਣਾ ਅਮੋਲਕ ਜੀਵਨ ਬੇਅਰਥ ਗਵਾ ਰਹੇ ਹਾਂ।

ਹਉਮੈ ਸਭੁ ਸਰੀਰ ਹੈ ਹਉਮੈ ਓਪਤਿ ਹੋਇ ॥

ਹਉਮੈ ਵਡਾ ਗੁਬਾਰੁ ਹੈ ਹਉਮੈ ਵਿਚਿ ਬੁਝਿ ਨ ਸਕੈ ਕੋਇ ॥

ਹਉਮੈ ਵਿਚਿ ਭਗਤਿ ਨ ਹੋਵਈ ਹੁਕਮੁ ਨ ਬੁਝਿਆ ਜਾਇ ॥

ਹਉਮੈ ਵਿਚਿ ਜੀਉ ਬੰਧੁ ਹੈ ਨਾਮ ਨ ਵਸੈ ਮਨਿ ਆਇ ॥ (ਪੰਨਾ-560)

ਭਾਵੇਂ 'ਹਉਮੈ' ਦੀ ਕੋਈ ਹਸਤੀ ਨਹੀਂ, ਸਿਰਫ ਸਾਡੇ ਮਨ ਦਾ 'ਭਰਮ-ਭੁਲਾਵਾ' ਹੀ ਹੈ, ਪਰ ਇਸ ਨੇ ਸਾਡੇ ਜੀਵਨ ਅੰਦਰ ਅਤੇ ਸਾਰੀ ਕਾਇਨਾਤ ਵਿਚ—

'ਮੈਂ' ਦਾ ਹੰਕਾਰ

'ਮੇਰੀ' ਦੀ ਅਪਣਤ

ਮੋਹ ਦੀ ਪਕੜ

ਖੁਦਗਰਜ਼ੀ

ਧੋਖੇਬਾਜੀ

ਬੇਈਮਾਨ

ਖੋਹਾ-ਖੋਹੀ

ਲੁਟ ਖਸੁੱਟ

ਕਾਮ

ਕ੍ਰੋਧ

ਲੋਭ

ਝੂਠ

ਈਰਖਾ-ਦਵੈਤ

ਸਾੜਾ

ਅਤਿਆਚਾਰ

ਜੁਲਮ

ਲੜਾਈਆਂ

ਝਗੜੇ

ਆਦਿ ਬੇਅੰਤ ਨੀਵੀਆਂ ਰੁਚੀਆਂ ਦੇ ‘ਬੋਲ-ਬਾਲੇ’, ‘ਰਾਮ-ਰੌਲੇ’ ਅਤੇ ‘ਭੜਥੂ’ ਮਚਾ ਰਖੇ ਹਨ। ਜਿਸ ਕਾਰਣ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਂਤੀ ਜਾਂ ਦੈਵੀ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ।

ਸਰਮੁ ਧਰਮੁ ਦੁਇ ਛਪਿ ਖਲੋਏ ਕੂੜੁ ਫਿਰੈ ਪਰਧਾਨੁ ਵੇ ਲਾਲੋ ॥ (ਪੰਨਾ-722)

ਇਹ ਕਿੰਨੀ ਹੈਰਾਨੀ ਵਾਲੀ ਅਤੇ ਹਸੋ-ਹੀਣੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਇਤਨੀ—

ਵਿਦਿਅਕ ਤਰੱਕੀ

ਵਿਗਿਆਨਕ ਖੋਜਾਂ

ਗਿਆਨ ਦੇ ਵਿਕਾਸ

ਫਿਲਾਸਫੀ ਦੀਆਂ ਬਰੀਕੀਆਂ

ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੀ ਬਹੁਲਤਾ

ਕਰਮ-ਕਾਂਡਾਂ ਦੀ ਭਰਮਾਰ

ਤੀਖਣ ਬੁੱਧੀ

ਦੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਭੀ, ਅਸੀਂ ਇਸ ‘ਕੂੜੀ ਹਉਮੈ’ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਦੇ ਭਰਮ-ਭੁਲਾਵੇ ਅਤੇ ਧੋਖੇ ਨੂੰ —

ਵਿਚਾਰਨ

ਸਮਝਣ

ਜਾਨਣ

ਪਹਿਚਾਨਣ

ਤੋਂ ਅਸਮਰਥ ਰਹੇ ਹਾਂ!!!

ਅਸੀਂ ਇਸ ‘ਝੂਠੀ ਹਉਮੈ’ ਨੂੰ ‘ਸੱਚ’ ਸਮਝ ਕੇ, ਜਨਮਾਂ-ਜਨਮਾਂ ਤੋਂ ਇਸ ਦੇ ‘ਬੈ ਖਰੀਦ’ ਗੋਲੇ ਬਣੇ ਰਹੇ ਹਾਂ ਅਤੇ ਹੁਣ ਭੀ ਬਣੇ ਹੋਏ ਹਾਂ ਅਤੇ ਇਸ ਵਿਚ ਹੀ ਆਪਣਾ ‘ਮਾਣ’ ਸਮਝੀ ਬੈਠੇ ਹਾਂ। ਇਕ-ਦੂਸਰੇ ਤੋਂ ਵੱਧ-ਚੜ੍ਹ ਕੇ (competition) ਆਪਣੀ ‘ਹਉਮੈ’ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਕਰਨ ਵਿਚ ਹੀ ਆਪਣੀ ਵਡਿਆਈ ਅਤੇ ਭਲਾਈ ਸਮਝਦੇ ਹਾਂ। ਭਾਵੇਂ ਇਸ ‘ਹਉਮੈ’ ਦੀ ਗੁਲਾਮੀ ਵਿਚ ਬੇਅੰਤ ਦੁਖ-ਕਲੇਸ਼, ਚਿੰਤਾ, ਰੋਗ, ਜਮਾਂ ਦੇ ਠੰਗੇ ਅਤੇ ਨਰਕ ਭੋਗਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਾਂ।

ਹਉਮੈ ਵਿਚਿ ਜਗਤੁ ਮੁਆ ਮਰਦੋ ਮਰਦਾ ਜਾਇ ॥ (ਪੰਨਾ-555)

ਹਉਮੈ ਵਡਾ ਗੁਬਾਰੁ ਹੈ ਹਉਮੈ ਵਿਚਿ ਬੁਝਿ ਨ ਸਕੈ ਕੋਇ ॥ (ਪੰਨਾ-560)

ਹਉਮੈ ਦੀਰਘ ਰੋਗੁ ਹੈ ਦਾਰੂ ਭੀ ਇਸੁ ਮਾਹਿ ॥ (ਪੰਨਾ-466)

‘ਹਉਮੈ’ ਦੇ ਵੱਡੇ ਦੀਰਘ ਰੋਗ ਨਾਲ ਸਿਰਫ ਅਸੀਂ ਆਪ ਹੀ ਨਰਕ ਨਹੀਂ ਭੋਗਦੇ, ਬਲਕਿ ਆਪਣੀ ਅਗਿਆਨਤਾ ਦੁਆਰਾ ਆਪਣੇ ਮਨ ਦੀਆਂ ਨੀਵੀਆਂ ਰੁੱਚੀਆਂ ਦੀ ਬਦਬੂ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਖਿਆਲਾਂ ਅਤੇ ਕਰਤਬਾਂ ਦੁਆਰਾ ਫੈਲਾਈ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਸੀਂ ਸਮੁੱਚੇ ਤੌਰ ਤੇ ਆਪਣੀ ਹਉਮੈ ਵਿਚੋਂ ਉਪਜੀ ਗਿਲਾਨੀ ਦੀ ‘ਲਾਗ’ (infection) ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਨੂੰ ਲਾਈ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ ਅਤੇ ਰਬ ਦੀ ਸੋਹਣੀ, ਸੁਖਦਾਈ ਅਤੇ ਨਿਰਮਲ ਕੁਦਰਤ ਨੂੰ ਗੰਧਲਾ ਕਰ ਰਹੇ ਹਾਂ।

ਅਚੰਭੇ ਵਾਲੀ ਗਲ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਹਉਮੈ ਦੀ ਬਾਬਤ ਬੇਅੰਤ ਗਿਆਨ ਪੜ੍ਹਨ-ਸੁਣਨ

ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਅਸੀਂ ਇਸ 'ਭਰਮ-ਭੁਲਾਵੇ' ਦੀ ਝੂਠੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਹਾਂ। ਕਿਉਂਕਿ ਜਨਮਾਂ-ਜਨਮਾਂ ਤੋਂ ਇਸ ਝੂਠੀ ਹਉਮੈ ਦਾ ਅਭਿਆਸ ਕਰਦੇ-ਕਰਦੇ ਅਸੀਂ ਆਪ ਹੀ 'ਹਉਮੈ' ਦਾ ਸਰੂਪ ਹੋ ਗਏ ਹਾਂ।

ਸੱਚ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਹ 'ਹਉਮੈ' ਸਾਡੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਅਨਿਖੜਵਾਂ ਅੰਗ ਅਥਵਾ ਜੀਵਨ-ਰੂਪ ਹੀ ਬਣ ਚੁਕੀ ਹੈ। ਏਥੋਂ ਤਾਈਂ ਕਿ ਅਸੀਂ ਗੁਰੂਆਂ-ਅਵਤਾਰਾਂ ਦੇ ਚਲਾਏ ਹੋਏ ਧਰਮਾਂ ਅਤੇ ਬਾਣੀਆਂ ਅਥਵਾ ਉਪਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਭੀ ਆਪਣੀ 'ਹਉਮੈ' ਦੀ ਰੰਗਣ ਚਾੜ੍ਹੀ ਹੋਈ ਹੈ ਅਤੇ 'ਧਰਮ' ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਮਾਇਕੀ ਲੋੜਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਜਾਂ ਆਪਣੀ 'ਹਉਮੈ' ਨੂੰ 'ਪੱਠੇ ਪਾਉਣ' ਲਈ ਵਰਤ ਰਹੇ ਹਾਂ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਦ ਸਾਡੇ 'ਧਰਮ' ਨੂੰ 'ਹਉਮੈ' ਦੀ ਰੰਗਣ ਚੜ੍ਹ ਜਾਏ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਮਜ਼ਹਬੀ ਤਅੱਸੂਬ (Religious fanaticism) ਦੀ ਰੰਗਣ ਚੜ੍ਹ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਧਰਮ ਦੇ ਨਾਉਂ ਉਤੇ ਅਸੀਂ ਅਤਿਅੰਤ ਨਫ਼ਰਤ, ਈਰਖਾ, ਦਵੈਤ, ਲੜਾਈਆਂ, ਝਗੜੇ, ਅਤਿਆਚਾਰ ਅਤੇ ਜ਼ੁਲਮ ਕਰਦੇ ਹਾਂ।

ਇਸ 'ਮਜ਼ਹਬੀ ਜਨੂੰਨ' ਦੇ ਅੰਨ੍ਹੇ ਜੋਸ਼ ਵਿਚ ਗੁਰੂਆਂ, ਅਵਤਾਰਾਂ, ਮਹਾਂਪੁਰਖਾਂ ਅਤੇ ਨਿਰਦੋਸ਼ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਉਤੇ ਅਕਹਿ ਅਤੇ ਅਸਹਿ ਅਤਿਆਚਾਰ ਅਤੇ ਜ਼ੁਲਮ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ ਅਤੇ ਅਜ-ਕਲ ਭੀ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ।

ਇਸ 'ਧਾਰਮਿਕ ਜਨੂੰਨ' ਦੇ ਅੰਨ੍ਹੇ ਜੋਸ਼ ਵਿਚ ਧਰਮ ਦੇ ਨਾਉਂ ਤੇ ਅਤੇ ਧਰਮ ਦੀ ਆੜ ਵਿਚ, ਅਸੀਂ ਧਰਮ ਦੀ ਹੀ—

ਨਿਰਾਦਰੀ
ਨਿਖੇਧੀ
ਬੇਮੁਖਤਾਈ
ਬੇ-ਸਿਦਕੀ
ਬਦਨਾਮੀ

ਦਾ ਅਣਜਾਣੇ ਹੀ ਮੁਜ਼ਾਹਰਾ ਕਰਦੇ ਹਾਂ।

ਸਾਡੇ ਇਸ ਅੰਨ੍ਹੇ 'ਮਜ਼ਹਬੀ ਜਨੂੰਨ' ਦਾ ਆਮ ਜਨਤਾ ਉਤੇ ਅਤਿ ਭੈੜਾ, ਹਾਨੀਕਾਰਕ ਤੇ ਡੂੰਘਾ ਅਸਰ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਨਾਲ 'ਰੱਬੀ-ਹੋਂਦ' ਤੇ ਧਰਮ ਦੀ ਬਾਬਤ ਕਈ ਕਿਸਮ ਦੇ

ਸ਼ੰਕੇ ਖੜੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸੱਚ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜਨਤਾ ਦੇ ਹਿਰਦਿਆਂ ਵਿਚ ਧਰਮ ਵਲੋਂ ਬੇ-ਪ੍ਰਵਾਹੀ, ਬੇ-ਮੁਖਤਾਈ, ਬੇ-ਸਿਦਕੀ ਅਤੇ ਨਾਸਤਿਕਤਾ ਫੈਲਾਉਣ ਵਿਚ ਹਉਮੈ ਵੇੜੇ 'ਮਜ਼ਹਬੀ ਜਨੂੰਨ' ਦਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹਿੱਸਾ ਹੈ।

ਇਸ ਦਾ ਪ੍ਰਤੱਖ ਸਬੂਤ ਪਿਛਲੇ ਜ਼ਮਾਨੇ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਅਤੇ ਅੱਜ-ਕਲ ਦੀਆਂ ਮਜ਼ਹਬੀ ਲੜਾਈਆਂ (communal riots) ਹਨ।

ਜਦ ਸਾਡੀ 'ਹਉਮੈ' ਮਜ਼ਹਬੀ ਚੋਲਾ ਪਹਿਨ ਕੇ, ਧਰਮ ਦੇ ਨਾਉਂ ਤੇ ਕ੍ਰੋਧ, ਨਫਰਤ, ਈਰਖਾ, ਦਵੈਤ, ਲੜਾਈਆਂ, ਝਗੜੇ, ਅਤਿਆਚਾਰ ਜ਼ੁਲਮ ਵਿਚ ਪਰਵਿਰਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਹੀ 'ਮਜ਼ਹਬੀ-ਜਨੂੰਨ' ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਅੰਨ੍ਹੇ ਮਜ਼ਹਬੀ ਜੋਸ਼ ਵਿਚ ਸਾਡੀ ਬੁੱਧੀ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸਾਨੂੰ ਚੰਗੇ ਮਾੜੇ, ਸੱਚ-ਝੂਠ, ਪਾਪ-ਪੁੰਨ, ਦੈਵੀ ਗੁਣ ਅਤੇ ਅਉਸਰੀ ਅਉਗਣਾਂ ਵਿਚ ਨਿਰਨਾ ਕਰਨ ਦੀ ਬਿਬੇਕ-ਬੁੱਧੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੀ।

ਇਸ ਦੇ ਐਨ ਉਲਟ ਹਰ ਇਕ ਧਰਮ ਸਾਨੂੰ —

ਦਯਾ

ਖਿਮਾ

ਮੈਤ੍ਰੀ ਭਾਵ

ਪਿਆਰ

ਸੇਵਾ

ਆਦਿ ਦੈਵੀ ਗੁਣਾਂ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਦਾ ਹੈ।

ਇਲਾਹੀ ਧਰਮ ਦੇ ਦੈਵੀ ਗੁਣਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਗਟਾਵੇ

ਅਤੇ

ਹਉਮੈ ਵੇੜੇ 'ਮਜ਼ਹਬੀ ਜਨੂੰਨ' ਦੇ ਪ੍ਰਗਟਾਵੇ

ਵਿਚ ਅਤਿਅੰਤ ਅੰਤਰ ਹੈ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਹਾਲਤਾਂ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਐਨ ਉਲਟ ਅਤੇ ਮੁਤਜ਼ਾਦ ਹਨ।

ਖੋਟੇ ਕਉ ਖਰਾ ਕਹੈ ਖਰੇ ਸਾਰ ਨ ਜਾਣੈ ॥

ਅੰਧੇ ਕਾ ਨਾਉ ਪਾਰਖੂ ਕਲੀ ਕਾਲ ਵਿਡਾਣੈ ॥
 ਸੂਤੇ ਕਉ ਜਾਗਤੁ ਕਹੈ ਜਾਗਤ ਕਉ ਸੂਤਾ ॥
 ਜੀਵਤ ਕਉ ਮੁਆ ਕਹੈ ਮੁਏ ਨਹੀ ਰੋਤਾ ॥
 ਆਵਤ ਕਉ ਜਾਤਾ ਕਹੈ ਜਾਤੇ ਕਉ ਆਇਆ ॥

ਪਰ ਕੀ ਕਉ ਅਪੁਨੀ ਕਹੈ ਅਪੁਨੋ ਨਹੀ ਭਾਇਆ ॥
 ਮੀਠੇ ਕਉ ਕਉੜਾ ਕਹੈ ਕੜੂਏ ਕਉ ਮੀਠਾ ॥
 ਰਾਤੇ ਕੀ ਨਿੰਦਾ ਕਰਹਿ ਐਸਾ ਕਲਿ ਮਹਿ ਡੀਠਾ ॥

(ਪੰਨਾ-229)

ਚਾਨਣ ਦੀ 'ਅਣਹੋਂਦ' ਦਾ ਨਾਉਂ ਹਨੇਰਾ ਹੈ।

ਅਨੁਭਵੀ ਗਿਆਨ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਦਾ ਨਾਉਂ 'ਮਾਇਆ' ਹੈ।

ਮਾਇਆ ਦੇ ਭਰਮ-ਭੁਲਾਵੇ ਦੇ 'ਅੰਧ ਗੁਬਾਰ' ਵਿਚੋਂ 'ਹਉਮੈ' ਉਪਜਦੀ ਹੈ।

ਜਿਥੇ 'ਹਉਮੈ' ਦਾ ਬੋਲਬਾਲਾ ਹੈ ਉਥੇ ਇਲਾਹੀ ਭਾਵਨਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ।

ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ 'ਚਾਨਣ' ਤੇ 'ਹਨੇਰ' ਇਕ-ਦੂਜੇ ਤੋਂ ਉਲਟ ਤੇ ਮੁਤਜਾਦ ਹਨ।

ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਉਮੈ ਦਾ 'ਅਹਿਸਾਸ' ਤੇ ਇਲਾਹੀ 'ਸ਼ਰਧਾ-ਭਾਵਨੀ' ਇਕ-ਦੂਜੇ ਤੋਂ ਉਲਟ ਅਤੇ ਮੁਤਜਾਦ ਹਨ।

ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਹਸਤੀ 'ਸੱਚ' ਅਤੇ ਅਟੱਲ ਹੈ।

ਹਉਮੈ ਦੀ ਕੋਈ ਹਸਤੀ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਇਹ ਸਿਰਫ ਮਨ ਦਾ ਭਰਮ-ਭੁਲਾਵਾ ਹੈ।

ਦੂਜੇ ਲਫਜ਼ਾਂ ਵਿਚ ਅਗਿਆਨਤਾ ਰੂਪੀ 'ਮਾਇਆ' ਨੇ ਸਾਡੇ ਜੀਵ ਨੂੰ ਜਨਮਾਂ-ਜਨਮਾਂਤਰਾਂ ਤੋਂ ਹਉਮੈ ਦੀ ਅਫੀਮ ਦੇ ਨਸ਼ੇ ਵਿਚ 'ਸੁਆ' ਛਡਿਆ ਹੈ।

ਤਿਹੀ ਗੁਣੀ ਸੰਸਾਰੁ ਭ੍ਰਮਿ ਸੁਤਾ ਸੁਤਿਆ ਰੈਣਿ ਵਿਹਾਣੀ ॥ (ਪੰਨਾ-920)

ਜੇ ਕੋਈ ਸਾਡੇ ਨਾਲ 'ਧੋਖਾ' ਅਤੇ ਛਲ-ਫਰੇਬ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਇਸ 'ਧੋਖੇ' ਦੀ ਬਾਬਤ ਬਹੁਤ ਸ਼ਿਕਾਇਤ, 'ਵਾ-ਵੇਲਾ' ਅਤੇ 'ਰੋਸ' ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੇ ਹਾਂ। ਪਰ ਅਚੰਭੇ ਦੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ 'ਹਉਮੈ' ਰੂਪੀ ਅਫੀਮ ਦੇ 'ਅਮਲ' ਵਿਚ, ਅਗਿਆਨਤਾ ਰੂਪੀ ਮਾਇਆ ਨੇ ਸਾਡੇ 'ਜੀਵ' ਨਾਲ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਅਤੇ ਦੀਰਘ 'ਧੋਖਾ' (greatest mental fraud) ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਹੈਰਾਨੀ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਐਡੇ ਵੱਡੇ 'ਨਿਜੀ ਧੋਖੇ' ਦਾ—

ਪਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ

ਅਹਿਸਾਸ ਹੀ ਨਹੀਂ

ਗਿਆਨ ਹੀ ਨਹੀਂ

ਵਾ-ਵੇਲਾ ਹੀ ਨਹੀਂ

ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਹੀ ਨਹੀਂ

ਰੋਸ ਹੀ ਨਹੀਂ

ਅਤੇ ਇਸ ਸਦੀਵੀ ਮਾਇਆ ਦੀ 'ਨੀਂਦਰ' ਜਾਂ 'ਪੀਨਕ' ਤੋਂ ਜਾਗਣ ਜਾਂ ਇਸ ਵੱਡੇ ਧੋਖੇ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਸਾਨੂੰ—

ਖਿਆਲ ਹੀ ਨਹੀਂ

ਲਾਲਸਾ ਹੀ ਨਹੀਂ

ਲੋੜ ਹੀ ਨਹੀਂ ਭਾਸਦੀ

ਉੱਦਮ ਹੀ ਨਹੀਂ

ਨਿਸਚਾ ਹੀ ਨਹੀਂ!!!

ਕੋਈ ਭੀ 'ਜੀਵ' ਇਹ ਮੰਨਣ ਨੂੰ ਹਰਗਿਜ਼ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਕਿ ਉਸ ਵਿਚ 'ਹਉਮੈ' ਹੈ। ਹਾਲਾਂਕਿ ਉਹ ਦਿਨ-ਰਾਤ ਅਤੇ ਨਿਮਖ-ਨਿਮਖ ਹਉਮੈ ਵਿਚ ਹੀ ਵਰਤਦਾ ਅਤੇ ਵਿਚਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ 'ਮੈਂ-ਮੇਰੀ' ਹੀ ਉਸ ਦਾ 'ਬੋਲ-ਬਾਲਾ' ਹੈ।

ਜੀਵ ਦਾ ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਕਿ 'ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਹਉਮੈ ਨਹੀਂ ਹੈ', ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਪੱਕਾ ਸਬੂਤ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹਉਮੈ ਇਤਨੀ ਰੱਚ-ਮਿੱਚ ਗਈ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਖੁਦ ਹੀ ਹਉਮੈ ਦਾ 'ਸਰੂਪ' ਹੋ ਚੁਕਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਉਸ ਨੂੰ ਹਉਮੈ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਹੀ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ ਅਤੇ ਉਹ ਹਉਮੈ ਦੀ ਹੋਂਦ ਤੋਂ ਬਿਲਕੁਲ ਨਾਵਾਕਿਫ਼ ਯਾ ਅਗਿਆਨਤਾ ਦੀ ਢੀਠਤਾਈ ਵਿਚ ਵਰਤਦਾ ਹੈ ਤੇ ਦੂਜੇ-ਭਾਉ ਦੇ ਭਰਮ-ਗੜ੍ਹ ਵਿਚ ਹੀ ਗਲਤਾਨ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।

ਜਿਸ ਇਨਸਾਨ ਨੂੰ 'ਤਪਦਿਕ' ਵਰਗੀ ਮੋਹਲਿਕ ਬੀਮਾਰੀ ਚਿਮੜੀ ਹੋਵੇ, ਪਰ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਬਿਮਾਰੀ ਦਾ ਪਤਾ ਹੀ ਨਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਮੋਹਲਿਕ ਬੀਮਾਰੀ ਦੇ ਇਲਾਜ ਦੀ ਭੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਭਾਸਦੀ।

ਐਨ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਉਮੈ ਵੇੜੇ ਜੀਵਾਂ ਦੀ ਹਾਲਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਇਸ ਮੋਹਲਿਕ ਗੁੱਝੇ ਦੀਰਘ ਰੋਗ ਦਾ ਪਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਅਹਿਸਾਸ ਹੀ ਨਹੀਂ — ਭਾਵੇਂ ਇਸ ‘ਹਉਮੈ ਦੀਰਘ ਰੋਗ’ ਦੀ ਵਜਾਹ ਨਾਲ ਉਹ ਆਪੂੰ ਸਹੇੜਿਆ ਨਰਕ-ਮਈ ਜੀਵਨ ਭੋਗਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਸੇ ਵਿਚ ਹੀ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ।

ਇਨ ਪੰਚਨ ਮੇਰੇ ਮਨੁ ਜੋ ਬਿਗਾਰਿਓ ॥

ਪਲੁ ਪਲੁ ਹਰਿ ਜੀ ਤੇ ਅੰਤਰੁ ਪਾਰਿਓ ॥ (ਪੰਨਾ-710)

ਇਨ੍ਹਿ ਮਾਇਆ ਜਗਦੀਸ ਗੁਸਾਈ ਤੁਮ੍ਹਰੇ ਚਰਨ ਬਿਸਾਰੇ ॥

ਕਿੰਚਤ ਪ੍ਰੀਤਿ ਨ ਉਪਜੈ ਜਨ ਕਉ ਜਨ ਕਹਾ ਕਰਹਿ ਬੇਚਾਰੇ ॥ (ਪੰਨਾ-857)

ਏਹ ਮਾਇਆ ਜਿਤੁ ਹਰਿ ਵਿਸਰੈ ਮੋਹੁ ਉਪਜੈ ਭਾਉ ਦੂਜਾ ਲਾਇਆ ॥ (ਪੰ.-921)

ਜੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦਾ ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦਾ (Prince) ਗੁਵਾਚ ਜਾਵੇ, ਤੇ ਕਿਸੇ ਮਾਛੀ ਦੇ ਹੱਥ ਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਮਾਛੀ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕੰਮ ਲਾ ਛੱਡਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦੇ ਨੂੰ ‘ਧੋਖੇ’ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਕੈਦ (bonded slavery) ਵਿਚ ਰਖ ਕੇ ਆਪਣੇ ਕਾਜ ਸਵਾਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦੇ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ‘ਸ਼ਾਹੀ ਵਿਰਾਸਤ’ ਤੋਂ ਵਾਂਝਿਆ ਰਖਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦੇ ਨਾਲ ਵੱਡਾ ਅਤੇ ਦੀਰਘ ਧੋਖਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਭਾਵੇਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਪੁਕਾਰ-ਪੁਕਾਰ ਕੇ ਸਾਡੀ ‘ਸ਼ਾਹੀ ਵਿਰਾਸਤ’ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਕਿ “ਮਨ ਤੂੰ ਜੋਤਿ ਸਰੂਪੁ ਹੈ ਆਪਣਾ ਮੂਲੁ ਪਛਾਣੁ ॥” ਪਰ ਹਉਮੈ ਦੇ ‘ਨਸ਼ੇ’ ਦੀ ‘ਪੀਨਕ’ ਵਿਚ ‘ਕਿਝੁ ਨ ਬੁਝੈ ਕਿਝੁ ਨ ਸੁਝੈ’ ਵਾਲੀ ਸਾਡੀ ਦੁਰਗਤੀ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਅਸੀਂ ‘ਪਲਚਿ ਪਲਚਿ ਸਗਲੀ ਮੁਈ ਝੁਠੇ ਧੰਧੈ ਮੋਹੁ’ ਅਨੁਸਾਰ ਫਸ ਕੇ ਦੁਖੀ ਹੁੰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਾਂ ਅਤੇ ਆਪਣਾ ਅਮੋਲਕ ਜੀਵਨ ਅਜਾਈਂ ਗਵਾ ਰਹੇ ਹਾਂ।

ਉਪਰਲੀ ਵਿਚਾਰ ਵਿਚ ਲਫਜ਼ — ‘ਮਾਇਆ’, ‘ਚਾਨਣ’, ‘ਹਨੇਰ’, ‘ਭਰਮ- ਭੁਲਾਵਾ’ ਹਉਮੈ, ‘ਅੰਧ ਗੁਬਾਰ’ ਆਦਿ ਵਰਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਇਹ ਕੋਈ ਅਡਰੀਆਂ ਹਸਤੀਆਂ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਇਹ ਤਾਂ ‘ਮਨ’ ਦੇ ਅਨੇਕ ਭਾਂਤ ਦੇ —

ਰੰਗ

ਤਰੰਗ

ਖਿਆਲ

ਭਾਵਨਾ

ਵਲਵਲੇ

ਹੀ ਹਨ।

ਪਿਛੇ ਦਸਿਆ ਜਾ ਚੁਕਿਆ ਹੈ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਅੰਦਰ ਜੀਵਨ-ਰੌ ਇਲਾਹੀ 'ਜੋਤ' ਰਵਿ ਰਹੀ ਭਰਪੂਰ ਹੈ। ਇਹ 'ਜੋਤ' ਤਾਂ ਇਕੋ ਹੈ ਅਤੇ ਨਿਰਮਲ ਹੈ। ਪਰ ਜਦ ਇਸ ਜੋਤ ਦਾ ਸਾਡੇ ਮਨ ਰਾਹੀਂ ਬਾਹਰ ਮੁਖੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਮਨ ਦੇ ਅਨੇਕਾਂ—

ਖਿਆਲਾਂ

ਵਲਵਲਿਆਂ

ਭਾਵਨਾਵਾਂ

ਨਿਸਚਿਆਂ

ਦੇ ਭਾਂਤ-ਭਾਂਤ ਰੰਗਾਂ-ਤਰੰਗਾਂ ਅਨੁਸਾਰ 'ਜੋਤ' ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਉਦਾਹਰਣ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਬਿਜਲੀ ਦਾ 'ਕਰੰਟ' ਤਾਂ ਇਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਅਨੇਕਾਂ ਸ਼ਕਲਾਂ ਅਤੇ ਰੰਗਾਂ ਵਾਲੇ 'ਬਲਬਾਂ' ਅਨੁਸਾਰ ਰੰਗੀਨ ਰੋਸ਼ਨੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਮਨ ਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਤਰੰਗਾਂ ਨੂੰ ਇਉਂ ਦਰਸਾਇਆ ਹੈ—

ਇਹੁ ਮਨੁਆ ਖਿਨੁ ਨ ਟਿਕੈ ਬਹੁਰੰਗੀ

ਦਹ ਦਹ ਦਿਸਿ ਚਲਿ ਚਲਿ ਹਾਢੇ ॥

ਗੁਰੂ ਪੂਰਾ ਪਾਇਆ ਵਡਭਾਗੀ ਹਰਿ ਮੰਤ੍ਰ ਦੀਆ ਮਨੁ ਠਾਢੇ ॥ (ਪੰਨਾ-171)

ਮਨ ਤੂੰ ਗਾਰਬਿ ਅਟਿਆ ਗਾਰਬਿ ਲਦਿਆ ਜਾਹਿ ॥

ਮਾਇਆ ਮੋਹਣੀ ਮੋਹਿਆ ਫਿਰਿ ਫਿਰਿ ਜੂਨੀ ਭਵਾਹਿ ॥

ਗਾਰਬਿ ਲਾਗਾ ਜਾਹਿ ਮੁਗਧ ਮਨ ਅੰਤਿ ਗਇਆ ਪਛੁਤਾਵਹੇ ॥

ਅਹੰਕਾਰੁ ਤਿਸਨਾ ਰੋਗੁ ਲਗਾ ਬਿਰਥਾ ਜਨਮੁ ਗਵਾਵਹੇ ॥ (ਪੰਨਾ-441)

ਮਨਿ ਮੈਲੈ ਸਭੁ ਕਿਛੁ ਮੈਲਾ ਤਨਿ ਧੋਤੈ ਮਨੁ ਹਛਾ ਨ ਹੋਇ ॥

ਇਹ ਜਗਤੁ ਭਰਮਿ ਭੁਲਾਇਆ ਵਿਰਲਾ ਬੂਝੈ ਕੋਇ ॥ (ਪੰਨਾ-558)

ਮਾਈ ਮਨੁ ਮੇਰੇ ਬਸਿ ਨਾਹਿ ॥

ਨਿਸ ਬਾਸੁਰ ਬਿਖਿਆਨ ਕਉ ਧਾਵਤ ਕਿਹਿ ਬਿਧਿ ਰੋਕਉ ਤਾਹਿ ॥

ਬੇਦ ਪੁਰਾਨ ਸਿਮ੍ਰਿਤਿ ਕੇ ਮਤ ਸੁਨਿ ਨਿਮਖ ਨ ਹੀਏ ਬਸਾਵੈ ॥

ਪਰ ਧਨ ਪਰ ਦਾਰਾ ਸਿਉ ਰਚਿਓ ਬਿਰਥਾ ਜਨਮੁ ਸਿਰਾਵੈ ॥ (ਪੰਨਾ-632)

ਮਨ ਕੇ ਅਧਿਕ ਤਰੰਗ ਕਿਉ ਦਰਿ ਸਾਹਿਬ ਛੁਟੀਐ ॥ (ਪੰਨਾ-1088)

(ਚਲਦਾ.....)

